

Stanisław Dziekoński

Pius XI : papież doktryny wychowawczej Kościoła

Collectanea Theologica 81/1, 121-136

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

STANISŁAW DZIEKOŃSKI, WARSZAWA

PIUS XI – PAPIEŻ DOKTRYNY WYCHOWAWCZEJ KOŚCIOŁA

Osoba papieża Piusa XI, mimo że minęło wiele lat od jego posługi na Stolicy Piotrowej, ciągle kojarzy się z Polską. Nie można zapomnieć faktów, jakie miały miejsce w Warszawie, zwłaszcza: rekolekcji, jakie ks. Achille Ratti odprawił na Bielanach przed przyjęciem sakry biskupiej; przyjęcia przez niego sakry biskupiej w katedrze warszawskiej; nadania abp. Achille Rattiemu doktoratu *honoris causa* Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Warszawskiego; wspierania Polaków podczas wojny 1920 r.; udziału Achille Rattiego w przygotowaniu konkordatu z 1925 r. między Polską i Stolicą Apostolską.

Pius XI podjął też wiele inicjatyw ważnych dla Kościoła powszechnego, związanych z misjami czy z obroną świętości małżeństwa i rodziny. Byłoby znacznym uszczupleniem zasług papieża, gdyby nie wspomnieć jego roli w wypracowaniu i pełnym zaprezentowaniu doktryny wychowawczej Kościoła. Dokonania papieża na tym polu zostały przedstawione w wielu publikacjach, przy czym najbardziej kompleksowo i wielostronnie w książkach G. Groppo,¹ i S. Dziekońskiego.² Syntetycznym ujęciem treści szerzej zaprezentowanych w wymienionych w publikacjach będzie niniejsza prezentacja, w której podjęta zostanie próba odpowiedzi na dwa pytania, wydaje się najważniejsze dla rozwinięcia problemu zakreślonego w temacie: Dlaczego Piusa XI można nazwać papieżem doktryny wychowawczej Kościoła? Czym charakteryzuje się koncepcja wychowania kreślonego przez Piusa XI?

---

¹ G. Groppo, *Educazione cristiana e catechesi*, Torino-Leumann 1972; t e n ż e, *Teologia dell'educazione. Origine, identità*, compiti, Roma 1991.

² S. Dziekoński, *Wychowanie w nauczaniu Kościoła (Od początku wieku XIX do Soboru Watykańskiego II)*, Warszawa 1994; t e n ż e, *Rozwój wychowawczej myśli Kościoła na przestrzeni ostatnich wieków*, Warszawa 2004.

Stan refleksji pedagogicznej Kościoła przez pontyfikatem Piusa XI

Pierwsze z postawionych pytań dotyczy wprost stanu refleksji pedagogicznej Kościoła przed pontyfikatem Piusa XI. Trzeba wyraźnie zaznaczyć, że Pius XI nie jest pierwszym papieżem, który podjął tematy związane z wychowaniem, co nie dziwi, jeśli uwzględni się, że począwszy od pierwszych wieków chrześcijaństwa problematyka wychowania jest obecna w refleksji Kościoła, która nabrała jeszcze pewnej dynamiki rozwoju w XIX i XX w., przede wszystkim pod wpływem pewnych przeobrażeń kulturowych i społecznych. Na gruncie pedagogiki światowej pojawiły się nowe prądy i kierunki w niektórych przypadkach całkowicie sprzeczne z ideowymi i teoretycznymi podstawami chrześcijańskiego wychowania, jak też z praktyką wychowawczą lansowaną przez Kościół. Nowe sytuacje wywoływały często ostry sprzeciw ze strony papieży, którzy w tonie polemicznym bronili modelu chrześcijańskiego wychowania. Do nich niewątpliwie należy Pius IX, który w jednym ze swoich listów jednoznacznie wskazał, że prawo Kościoła do wychowania jest jego prawem własnym i suwerennym, ponieważ opiera się na nkazie Chrystusa dotyczącym głoszenia prawdy, udzielania sakramentów i dawania świadectwa wiary (por. Mt, 28, 19).³

O Boskim pochodzeniu wychowawczego prawa Kościoła mówił także Leon XIII, wyjaśniając, że w dziele wychowania ludzkości ma swój udział Kościół, żyjący prawdą Boskiego Założyciela i zachowujący dar nieomyślności w sprawach dotyczących wiary i moralności. Z tych też względów nauczanie Kościoła przewyższa wszelkie inne i nie powinno być ograniczane przez żadną władzę.⁴

W podobnym duchu wypowiedział się Pius X, podkreślając Boskie pochodzenie nauczycielskiej misji Kościoła. Według papieża jest ona skierowana do wszystkich ludzi bez wyjątku – do biednych, i bogatych, prostych i uczonych. Posłannictwo to jest nienaruszalnym prawem Kościoła, a jednocześnie niezbywalnym obowiązkiem. Jego realizacja dokonuje się niezależnie od ustaleń władzy ziemskiej.⁵

³ Por. P i u s IX, All. *Al Circolo letterario tedesco*, w: *Insegnamenti pontifici*, (dalej: IP), t. 3: *L'educazione*, Roma 1962, s. 42.

⁴ Por. L e o n XIII, Enc. *Libertas*, w: *tenże*, s. 122.

⁵ Por. P i u s X, All. *Per il XVI centenario dell'editto di Costantino*, w: *tamże*, s. 189.

Przed pontyfikatem Piusa XI oparty na przesłankach biblijnych, głównie na „mandacie misyjnym” tytuł nauczycielki jest podstawowym źródłem wychowawczego posłannictwa Kościoła, przy czym papieże podejmują też próbę wyjaśnienia, czym jest wychowanie. Dla Piusa IX wychowanie jest urabianiem i ostrzeganiem wychowanków⁶ oraz ochranianiem ich przed każdym niebezpieczeństwem.⁷ Leon XIII napomina, by w stosownym czasie pouczać młodzież o prawdach religijnych,⁸ kształtować ją dla dobra ojczyzny,⁹ wpajać jej zasady świętej doktryny.¹⁰ Piusa X przypomina wychowawcom, że mają „urabiać” wychowanków przez ich pouczanie.¹¹ Benedykt XV utożsamia wychowanie z „hodowaniem”.¹²

Dla wspomnianych wyżej papieży wychowanie ma prowadzić do ukształtowania „dobrego chrześcijanin” i „uczciwego obywatela”, przy czym w tak nakreślonym ideale poszczególni papieże podkreślają różne elementy. Na przykład w tematyce celów wychowania Leona XIII ukazuje związek, jaki zachodzi między realizacją powziętego celu wychowania a zmianami społecznymi, zwracając uwagę na niebezpieczeństwa w realizacji celu wychowania powstające w wyniku przemian. Za przykre następstwa ówczesnych przeobrażeń społecznych Leon XIII uważa m.in. wolność nauczania, która zezwala na rozwijanie w szkołach różnych teorii i doktryn często sprzecznych z prawem naturalnym i objawionym. Według papieża niszczą one wszelki autorytet i zwalczają podstawy, na których opierają się: moralność, sprawiedliwość i religia. Leon XIII jako pierwszy poucza także o potrzebie ukształtowania w dziecku cnót społecznych, które kierują ku spełnianiu obowiązków wobec najbliższych i państwa.¹³ Dla Piusa X natomiast „dobry chrześcijanin” i „uczciwy obywatel” powinien być człowiekiem pobożnym,¹⁴ dlatego papież wprowadził

⁶ Por. P i u s IX, Enc. *Singulari quidem*, w: *tamże*, s. 23.

⁷ Por. t e n ż e, Enc. *Cum nuper*, w: *tamże*, s. 24.

⁸ Por. L e o n XIII, Enc. *Nobilissima Gallorum Gens*, w: *tamże*, s. 94.

⁹ Por. t e n ż e, Lett. *Spectata fides*, w: *tamże*, s. 101.

¹⁰ Por. t e n ż e, Motu proprio *Auspicia rerum*, w: *tamże*, s. 145.

¹¹ Por. P i u s X, Lett. *Quod hierarchia*, w: *tamże*, s. 188.

¹² Por. B e n e d y k t XV, Lett. *Compluribus quidem*, 10-2-1917, w: *tamże*, s. 197.

¹³ Por. L e o n XIII, Lett. *E'giunto*, w: *tamże*, s. 129.

¹⁴ Por. P i u s X, All. *Ai cardinali*, *tamże*, s. 171-172.

prawo umożliwiające dzieciom przystępowanie do spowiedzi i Pierwszej Komunii św.¹⁵

Warto podkreślić, że nauka Kościoła o celu chrześcijańskiego wychowania, prezentowana w dokumentach Piusa IX, Leona XIII i Piusa X, była podawana w okresie inwazji liberalizmu, który przyczynił się do zmiany „starego porządku” w Europie oraz wpłynął negatywnie na pozycję Kościoła i piastowanie świeckiej władzy przez papieża.¹⁶ Nie dziwi zatem, że w wypowiedziach papieży drugiej połowy XIX i początku XX w. liberalizm budził postawę sprzeciwu.¹⁷ W „urobieniu” „dobrego chrześcijanina” i „uczciwego obywatela” papieże widzą rękojmię utrzymania porządku i pokoju, zarówno w państwie, jak i w świecie oraz przeciwstawienie się liberalizmowi.¹⁸ Jednocześnie określany przez papieży epoki „wojującego liberalizmu” cel wychowania uwzględnia w pewnym stopniu zapotrzebowania wynikające z ruchów społecznych XIX i początku XX w. Uwidacznia się to m.in. w postulatcie wychowania społecznego i aktywności społecznej chrześcijanina,¹⁹ prezentowanym przede wszystkim w nauczaniu Leona XIII.²⁰

Skuteczność tak rozumianego wychowania zależy od zastosowania określonych metod czy środków, przy czym w wychowaniu – zdaniem papieży – nie odgrywają one głównej roli. Wprost zaznaczył to Leon XIII, mówiąc, że w wychowaniu i nauczaniu przede wszystkim należy zwracać uwagę na przekazywaną treść, która winna być zgodna z wiarą katolicką.²¹ Wśród preferowanych przez papieży metod czy sposobów wychowania są: tworzenie atmosfery miłości i wza-

¹⁵ Por. Św. Kongregacja dla Spraw Sakramentów, Dekret „*Quam Singulari*” z 8 sierpnia 1910 r. o wcześniejszym dopuszczeniu dzieci do pierwszej Komunii świętej, w: R. R a k (oprac.), *Eucharystia w wypowiedziach papieży i innych dokumentach stolicy apostołskiej XX w.*, Londyn 1987, s. 43-44.

¹⁶ Por. Z. Z e l i Ń s k i, *Papiestwo i papieże dwóch ostatnich wieków*, cz. I, Poznań 1986², s. 230.

¹⁷ Por. *tamże*, s. 13-23.

¹⁸ Por. P i u s IX, Lett. *Quum non sine*, w: IP, s. 27; por. także L e o n XIII, All. *Ai cardinali*, w: *tamże*, s. 82; t e n ż e, Lett. *Les événements*, w: *tamże*, s. 88; t e n ż e, Lett. *Spectata fides*, w: *tamże*, s. 101; t e n ż e, All. *A dei pellegrini belgi*, w: *tamże*, s. 117; P i u s X, All. *Ai cardinali*, s. 171-172; t e n ż e, Enc. *Poloniae populum*, w: *tamże*, s. 176.

¹⁹ Por. P o r e b a, *Ideal wychowawczy w Deklaracji*, *Ateneum Kapłańskie* 60 (1968) 359, s. 409.

²⁰ Por. L e o n XIII, Lett. *E'giunto*, s. 129.

²¹ Por. t e n ż e, Enc. *Inscrutabili*, w: IP, s. 64.

jemnego zaufania, dobry przykład wychowawcy, przystępowanie do sakramentów świętych, ukazywanie wzorów osobowych.

O konieczności tworzenia w wychowaniu atmosfery miłości i wzajemnego zaufania po raz pierwszy mówi Leona XII, wyjaśniając, że całe wychowanie winno być oparte na dwu przykazaniach miłości, gdyż one stanowią podstawę do zrealizowania celów wychowania, czyli osiągnięcia doskonałości chrześcijańskiej i obywatelskiej.²² Na tę metodę zwraca uwagę także Grzegorz XVI, mówiąc, że wychowujący powinni odnosić się do wychowanków z miłością.²³ Z kolei Pius IX poleca, by ją stosować szczególnie wobec wychowanków o wrażliwym charakterze.²⁴

Podkreślanie przez papieży dobrego przykładu ze strony wychowawcy jako skutecznej metody w wychowaniu można postrzegać jako sprzeciw wobec „nowego wychowania”, lansującego absolutną wolność wychowanka i stojącego na stanowisku, że powinien on rozwijać się sam z siebie, „od wewnątrz”.²⁵ W ten sposób pozbawiano wychowanka możliwości korzystania z wszelkich osiągnięć ludzkich w wymiarze naturalnym i nadprzyrodzonym.²⁶

Oprócz wymienionych metod czy środków skutecznego wychowania skuteczność wychowania uzależniano od łaski nadprzyrodzonej, spływającej na człowieka przez sakramenty i modlitwę. W wyjątkowy sposób podkreślił tę kwestię Pius X, który wprost wyraził stanowisko, że spowiedź i Komunia św. są skuteczną obroną przeciwko złu, jakie zagraża młodemu człowiekowi.²⁷

Inną skuteczną metodą jest ukazywanie wzorów osobowych, które papieże odnajdywali w osobach świętych. Pierwszym z papieży, który szerzej rozwinął zagadnienie wartości wzoru osobowego, był Leon XIII. Według papieża wzorem takim jest św. Alojzy Gonzaga, zwłaszcza gdy chodzi o sumienność w nauce i spełnianie obowiązków przynależnych ludziom młodym, całkowite poświęcenie się zba-

²² Por. Leon XII, Cost. ap. *Quod divina sapientia*, w: *tamże*, s. 3-5.

²³ Por. Grzegorz XVI, Lett. *Cum christiane*, w: *tamże*, s. 8.

²⁴ Por. Pius IX, All. *Ai Rettori dei collegi esteri*, w: *tamże*, s. 45.

²⁵ Por. P. V i o t t o, *Pedagogia generale*, Marietti Editori Ltd., Milano 1966³, s. 198.

²⁶ Por. M. S i m o n c e l l i, *Naturalismo pedagogico e educazione cristiana nella „Divini illius Magistri”*, *Orientamenti pedagogici. Rivista bimestrale per gli educatori* 2 (1955) 4, s. 465.

²⁷ Por. Św. Kongregacja dla Spraw Sakramentów, *Dekret „Quam Singulari”*, s. 39-40.

wieniu bliźniego oraz zachowanie wierności i synowskiej miłości do Kościoła i Stolicy Apostolskiej.²⁸

W wypowiedziach papieża podjęty też został problem wzajemnych relacji między wychowawcą i wychowankiem czy też jego roli w wychowaniu. W bardzo syntetycznej ocenie należy stwierdzić, że papież ukazują wychowanka przede wszystkim jako przedmiot wychowania, na co wskazują takie określenia jak: „urabiać”,²⁹ „wpajać”,³⁰ „karmić”,³¹ „ochraniać”,³² „hodować”.³³ Podstawową rolę przypisują wychowawcy, który w pewnym sensie przyjmuje postawę „tresera”.

W wypowiedziach papieża podejmowana jest też problematyka środowisk i instytucji wychowawczych, wśród których wymienia się: Kościół, rodzinę, państwo i szkołę. Dostrzegając wartość tych wypowiedzi, należy wyraźnie stwierdzić, że przed Piusem XI żaden z papieżów nie przedstawił spójnej i wieloaspektowo omówionej koncepcji wychowania chrześcijańskiego. Wypowiedzi miały charakter fragmentaryczny. Na tym tle *novum* okazuje się stanowisko Piusa XI.

Elementy charakterystyczne dla koncepcji wychowania określonej przez Piusa XI

Na temat wychowania Pius XI wypowiadał się w dokumentach różnej rangi, w tym także w listach i alokucjach, encyklikach, przy czym najbardziej reprezentatywna w tym względzie jest encyklika *O chrześcijańskim wychowaniu młodzieży*, z 31 grudnia 1929 r., ponieważ jest ona pierwszą wypowiedzią Kościoła w randze encykliki, poświęconą w całości problematyce wychowania. Dokument, znany też pod tytułem łacińskim *Divini illius Magistri*, w literaturze otrzymał nazwę: „Magna Charta” wychowania katolickiego. Encyklika mówi o wychowaniu w aspekcie wychowania chrześcijańskiego i podaje podstawy pedagogiki katolickiej. Był to dokument programowy, który miał mobilizować katolików zwłaszcza do przeciwstawienia się wszelkim próbom zlaicyzowania wychowania i nauczania w szko-

²⁸ Por. Leon XIII, Lett. *Opportune quidem*, w: IP, s. 133.

²⁹ Por. Leon XII, Enc. *Caritate Christi*, w: *tamże*, s. 7.

³⁰ Por. Grzegorz XVI, Lett. *Cum christianae*, s. 8, także Leon XIII, Motu proprio *Auspicia rerum*, s. 145.

³¹ Por. Pius IX, Enc. *Singulari quidem*, s. 23.

³² Por. tenże, Enc. *Cum nuper*, w: IP, s. 24.

³³ Por. Benedykt XV, Lett. *Compluribus quidem*, s. 197.

le. Przed pontyfikatem Piusa XI kościelny program wychowania był traktowany jako jeden z elementów etyki społecznej i realizowany w ramach działalności duszpasterskiej. Przez wielu autorów etyka katolicka była nazywana wprost etyka wychowawczą.³⁴ Opinia ta znajduje potwierdzenie, kiedy sięgamy np. do znanych pedagogom chrześcijańskim opracowań o. Jacka Woronieckiego.³⁵ Tymczasem encyklika *Divini illius Magistri* w sposób całościowy przedstawia koncepcję chrześcijańskiego wychowania.³⁶ Precyzuje ona dogmatyczny fundament tego wychowania i buduje system wychowawczy pedagogiki chrześcijańskiej, przejmując elementy filozofii tomistycznej. Jej stwierdzenia pozwalają nawet na wyodrębnienie pedagogiki chrześcijańskiej od nauki jej pokrewnej, którą jest katechetyka.³⁷

W dziedzinie refleksji pedagogicznej Kościoła Pius XI otworzył zatem nowy rozdział. Papież, jakkolwiek w wielu miejscach przywoływał ujęcia prezentowane przez poprzedników, podjął też nowe kwestie. Uzasadniając prawo Kościoła do wychowania, powołał się nie tylko na tytuł Kościoła Nauczycielki,³⁸ ale szerzej nawiązał do tytułu Kościoła Matki. Przez nadprzyrodzone macierzyństwo – według papieża – „Niepokalana Oblubienica Chrystusa, jaką jest Kościół, udziela ludziom życia łaski, karmi i wychowuje dusze za pomocą Sakramentów i przykazań”.³⁹ Ponieważ Kościół jest depozytariuszką Bożego objawienia, matką i mistrzynią całego życia i chrześcijańskiej świętości, dlatego zawsze miał prawo i obowiązek związany z wychowaniem.⁴⁰ Wychowawcze działanie Kościoła-Matki rozciąga się tak na wiernych, jak i niewierzących, gdyż wszyscy ludzie powołani są do zbawienia. Kościół należy zatem postrzegać jako wychowawcę narodów.⁴¹

³⁴ Por. S. W i e c h a, *Kościół a wychowanie*, Warszawa 1978, s. 18.

³⁵ J. W o r o n i e c k i, *Katolicka etyka wychowawcza*, cz. I-III, Lublin 1986.

³⁶ Por. A. S i a r a, *Prawa i obowiązki wychowawcze rodziny według encykliki „Divini illius Magistri”, Ojca św. Piusa XI-go*, MKW 28 (1939) nr 1-2, s. 53; por. także G. G r o p p o, *Teologia dell'educazione*, s. 65.

³⁷ Por. J. T a r n o w s k i, *Encyklika Piusa XI „Divini illius Magistri” wobec ówczesnej pedagogiki chrześcijańskiej*, w: L. B a l t e r (red.), *Człowiek we wspólnocie Kościoła*, Warszawa 1979, s. 388.

³⁸ Por. *Encyklika o chrześcijańskim wychowaniu młodzieży „Divini illius Magistri” z dnia 31-12-1929*, tłum. M. K l e p a c z, Kielce, 1947, s. 28 (dalej: DIM).

³⁹ *Tamże*.

⁴⁰ Por. P i u s XI, *Alli allievi del collegio di Mondragone*, w: IP, s. 231.

⁴¹ Por. DIM, s. 31-33.

Według Piusa XI zakres prawa Kościoła w dziedzinie wychowania jest bardzo rozległy. Na podkreślenie zasługuje działalność Kościoła w obszarze kultury, ograniczająca się nie tylko do rozwijania literatury i sztuki, ale rozciągnięta na zakładanie i utrzymywanie własnych szkół, kształcących w różnych kierunkach. Wychowawcze prawo daje Kościołowi możliwość, a zarazem rodzi obowiązek czuwania nad wychowaniem chrześcijan uczęszczających do szkół publicznych i prywatnych.⁴²

Pius XI jako pierwszy z papieży przedstawił jasno sprecyzowaną definicję wychowania chrześcijańskiego, wyjaśniając, że „sztuka wychowania polega na urobieniu człowieka na taką modłę, by umiał odpowiednio postępować w życiu i w ten sposób osiągnął przeznaczony dla siebie cel”.⁴³ Takie rozumienie wpisuje się w tradycyjny model wychowania, który jeszcze wyraźniej ukazuje się w kontekście całego dokumentu, napisanego w tonie polemicznym, przeciw nowym kierunkom pedagogicznym, które stanowią zagrożenie dla tradycyjnego modelu wychowania.⁴⁴ Pius XI nie wymienia szczegółowo tych kierunków, ale w sposób ogólny określa je mianem naturalizmu wszelkiego rodzaju. Papież zarzuca nowym prądom pedagogicznym, że „powołują się na rzekomą autonomię i niczym nieograniczoną wolność dziecka”.⁴⁵ Podważają, a nawet niszczą powagę i działanie wychowawcy, a dziecku przyznają wyłączną inicjatywę w zakresie samowychowania. Tym samym eliminują z wychowania element „urabiania”. Tradycyjnego i polemicznego charakteru definicji wychowania podanej encyklice o chrześcijańskim wychowaniu młodzieży *Divini illius Magistri* nie zmienia nawet podkreślenie znaczenia „umiarkowanego” samowychowania. Elementy bardziej podmiotowego traktowania wychowanka są o tyle aprobowane przez omawiany dokument, o ile nie burzą tradycyjnego modelu chrześcijańskiego wychowania.⁴⁶ Encyklika nie rezygnuje m.in. z karności, która była jedną z głównych cech tradycyjnego wychowania.⁴⁷ Opowiada się jedynie za usunięciem z wychowania „despotyzmu” i „przemocy”.⁴⁸

⁴² Por. *tamże*, s. 30-31.

⁴³ *Tamże*, s. 26.

⁴⁴ Por. J. T a r n o w s k i, *Wprowadzenie do Deklaracji o wychowaniu chrześcijańskim*, w: S o b ó r W a t y k a ń s k i II, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, Poznań 1968³, s. 306.

⁴⁵ DIM, s. 47.

⁴⁶ Por. *tamże*.

⁴⁷ Por. P. V i o t t o, *Pedagogia generale*, s. 198.

⁴⁸ Por. DIM, s. 47.

Trzeba jednak wyraźnie zaznaczyć, że powodem sprzeciwu Piusa XI wobec „nowego wychowania” nie jest wyłącznie jego określenie, ale cały system, który je definiuje.⁴⁹ Obronna postawa papieża wydaje się zrozumiała przy uwzględnieniu faktu, że „nowe wychowanie” ma swą podstawę w naturalizmie pedagogicznym, który przyznaje dziecku nieograniczoną wolność przez zaprzeczenie skutkom grzechu pierwotnego i potrzebie łaski nadprzyrodzonej w wychowaniu.⁵⁰ Godzi tym samym w główne zasady pedagogiki katolickiej, gdyż prawda o grzechu pierwotnym i odkupieniu stanowi podstawę, na której opiera się pedagogika chrześcijańska.⁵¹ Widzimy to dokładniej, analizując cel wychowania chrześcijańskiego.

Według Piusa XI, „właściwym i bezpośrednim celem wychowania chrześcijańskiego jest współdziałanie z łaską Bożą nad wyrobieniem człowieka na prawdziwego i doskonałego chrześcijanina, tj., żeby w ludziach, odrodzonych przez chrzest urobić i odtworzyć Chrystusa”.⁵² Urobienie „dobrego chrześcijanina” „konsekwentnie czyni z niego jednocześnie także dobrego obywatela”.⁵³ Prawdziwość powyższych twierdzeń w opinii Piusa XI potwierdzają fakty historyczne, szczególnie przykład świętych.⁵⁴

W prezentowanych wypowiedziach o celu wychowania chrześcijańskiego uwidacznia się bardzo wyraźnie element doskonałości i świętości. Według Piusa XI całe wychowanie winno „dążyć do zespolenia duszy wychowanka z najwyższym dobrem – Bogiem”.⁵⁵ Takie ujęcie wydaje się zrozumiałe, jeśli uwzględni się fakt, że zawsze aktualnym zadaniem Kościoła jest prowadzenie ludzi przez świętość do zbawienia. Obecność tych elementów w każdym określonym przez Kościół głównym celu wychowania sprawia, że kolejne cele wychowania nie różnią się diametralnie od siebie.⁵⁶ Dlatego ele-

⁴⁹ Zob. P. P o r ę b a, *Dzieje katechetyki*, w: zbiór., *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. III: *Wiek XIX i XX*, cz. 2, Lublin 1977, s. 128.

⁵⁰ Por. P. V i o t t o, *Pedagogia generale*, s. 205; por. także W. G r a n a t, *Zasady pedagogiki katolickiej w świetle dogmatu odkupienia grzechu pierwotnego*, *Miesięcznik Katechetyczny i Wychowawczy* 28 (1939) z. 1-2, s. 31.

⁵¹ Por. J. T a r n o w s k i, *Encyklika Piusa XI „Divini illius Magistri” wobec ówczesnej pedagogiki chrześcijańskiej*, s. 384-385.

⁵² DIM, s. 66.

⁵³ *Tamże*, s. 44, 62.

⁵⁴ Por. *tamże*, s. 68.

⁵⁵ *Tamże*, s. 26.

⁵⁶ Por. P. P o r ę b a, *Ideal wychowawczy w Deklaracji*, s. 408.

ment świętości i doskonałości, który występuje w celach wychowania chrześcijańskiego w XIX i XX w., zbliża je bardzo do siebie.

Opierając się na zaprezentowanej przez Piusa XI problematyce celu wychowania, można także wnioskować o jego dogmatycznych podstawach.⁵⁷ W najbardziej autorytatywnym dla wychowania dokumencie, encyklice *Divini illius Magistri*, papież odwołuje się przede wszystkim do dogmatu o stworzeniu, odkupieniu i uświęceniu.⁵⁸

Na dogmat o stworzeniu encyklika powołuje się wtedy, gdy zwraca uwagę, że „ludzie, stworzeni na obraz i podobieństwo Boże i przeznaczeni dla Niego (...) odczuwają wrodzoną ich naturze a zaszczeploną przez Stwórcę dążność do coraz to wyższej doskonałości”.⁵⁹ Ten wyznaczony człowiekowi przez Boga Stworzyciela cel ostateczny – osiągnięcie doskonałości i zjednoczenie ze swym Stwórcą – należy zdobywać przez realizację celu chrześcijańskiego wychowania.⁶⁰

Z kolei do dogmatu o odkupieniu dokument nawiązuje we fragmencie mówiącym, że „człowiek, który utracił stan pierwotnej doskonałości, został odkupiony przez Chrystusa i przywrócony do nadprzyrodzonego stanu dziecka Bożego, bez ponadnaturalnych jednak przywilejów: nieśmiertelności ciała i równowagi władz”.⁶¹ Jest to podstawowy dogmat dla chrześcijańskiego wychowania, a więc także dla określenia celu tego wychowania. Prawda o odkupieniu i grzechu pierwotnym rodzi bowiem określone implikacje wychowawcze. Wśród nich jest uznanie łaski Bożej jako bezpośredniego czynnika w wychowaniu, koniecznego do realizacji zamierzonego celu.⁶²

Do dogmatu o uświęceniu, które przypisuje się Duchowi Świętemu, odnosi się zaś stwierdzenie, że „dobry chrześcijanin” – cel chrześcijańskiego wychowania – jest człowiekiem nadprzyrodzonym.⁶³

⁵⁷ Por. J. D a j c z a k, *Wychowanie katolickie i nauczanie religii w duchu Encykliki Piusa XI „Divini illius Magistri”*, Przegląd Katechetyczny 31(1948) nr 3, s. 67.

⁵⁸ Por. J. T a r n o w s k i, *Encyklika Piusa XI „Divini illius Magistri” wobec ówczesnej pedagogiki chrześcijańskiej*, s. 384-385.

⁵⁹ DIM, s. 25.

⁶⁰ Por. J. T a r n o w s k i, *Encyklika Piusa XI „Divini illius Magistri” wobec ówczesnej pedagogiki chrześcijańskiej*, s. 384.

⁶¹ DIM, s. 46.

⁶² Por. J. T a r n o w s k i, *Encyklika Piusa XI „Divini illius Magistri” wobec ówczesnej pedagogiki chrześcijańskiej*, s. 384.

⁶³ Por. DIM, s. 66.

Z dogmatu tego wypływa supernaturalizm, który jest charakterystyczną i podstawową cechą pedagogiki chrześcijańskiej.⁶⁴

Przedstawiony przez encyklikę cel chrześcijańskiego wychowania zakłada również uwzględnienie hierarchii wartości, które mają być osiągnięte w wychowaniu. Na pierwszym miejscu dokument stawia Najwyższą Wartość – Boga – i złączoną z Nim osobowość człowieka powołanego do nieśmiertelności. Dobra religijno-moralne wyprzedzają dobra materialne, a dobro społeczności stoi przed dobrem doczesnym jednostki.⁶⁵ Taka kolejność dóbr wynika z tradycyjnego ujęcia przez dokument myśli pedagogicznej, a przede wszystkim chrześcijańskiej. Nadaje ona całemu wychowaniu charakter kształtowania moralnego, które zdobywa się przez nieustanne działanie zmierzające do osiągnięcia ostatecznego celu człowieka.⁶⁶

Encyklika, prezentując cel chrześcijańskiego wychowania, uwzględnia więc całą naturę człowieka. Bierze pod uwagę jego religijne tęsknoty, które wykraczają poza ziemskie istnienie, ale jednocześnie jego otwartość na korzystanie i tworzenie dóbr doczesnych. Z treści encykliki *Divini illius Magistri* wynika także, że określony przez nią cel nadaje chrześcijańskiemu wychowaniu cechy heroizmu. Chrześcijaнин dążąc ku Bogu, Najwyższej Sile, z pomocą natury i nadnatury, przejawia umiejętność dostrzegania wielkości nawet w upokorzeniu, cierpieniu czy w walce moralnej.⁶⁷

Z powyższych ustaleń co do celu wychowania, formułowanego w encyklice o chrześcijańskim wychowaniu młodzieży *Divini illius Magistri*, wynika, że dokument, określając ideał chrześcijańskiego wychowania, przyjmuje tomistyczny punkt widzenia. Opiera się bowiem na prawdzie, że w wychowanku istnieje utajone w głębi duszy bogactwo możliwości intelektualnych i wolitywnych. Można je wydobywać i aktualizować przez wychowanie, postrzegane jako „przemiana”, w której współdziała łaska, nie niszcząc natury, ale podnosząc ją do stanu cnoty.⁶⁸

⁶⁴ Por. S. K u n o w s k i, *Podstawy współczesnej pedagogiki*, s. 94-95.

⁶⁵ Por. W. G r a n a t, *Zasady pedagogiki katolickiej w świetle dogmatu odkupienia grzechu pierworodnego*, s. 52-53.

⁶⁶ Por. G. G r o p p o, *Teologia dell'educazione*, s. 66.

⁶⁷ Por. *tamże*, s. 52-53.

⁶⁸ Por. J. T a r n o w s k i, *Encyklika Piusa XI „Divini illius Magistri” wobec ówczesnej pedagogiki chrześcijańskiej*, s. 383.

Tak dogłębne przedstawienie problematyki celu wychowania przez Piusa XI wydaje się podyktowane trwającą mniej więcej od I wojny światowej do końca dwudziestolecia międzywojennego epoką pluralizmu, która postawiła wobec Kościoła żądanie pojednania się z odrębnymi systemami ideologicznymi, światopoglądowymi i politycznymi. Domagała się ona uznania odrębnych kultur i cywilizacji, mających własną historię oraz specyficzne drogi rozwoju.⁶⁹ Dlatego też papież zauważył, że „dobry chrześcijanin” jest jednocześnie „uczciwym obywatelem”, jakiego wymaga życie polityczne, gospodarcze i społeczne. Jest człowiekiem, który harmonizuje wiarę z wiedzą, życie nadprzyrodzone z talentami przyrodzonymi, a jednocześnie włącza się czynnie w życie społeczne i współpracę z innymi.⁷⁰ W ten sposób cel wychowania stawiany przez Piusa XI odpowiada zapotrzebowaniom epoki pozytywizmu i wielkich ruchów społecznych XIX i początku XX stulecia. Domagają się one bowiem ideału wychowawczego mieszczącego w sobie uzgodnienie wiary z wiedzą oraz wychowania chrześcijanina do zaangażowania się w życie społeczne.⁷¹

W refleksji pedagogicznej Pius XI poświęcił także uwagę metodom czy środkom wychowania. W tym względzie *novum* było docenienie czynnego i stopniowo coraz bardziej świadomego współdziałania dziecka ze swym wychowawcą.⁷² Pius XI uznał też, że „jest rzeczą niesłychanie ważną, aby młodzież (...) szczególnie czciła Matkę Najświętszą, która jest stolicą mądrości i źródłem pobożności”.⁷³ Należy więc zachęcać młodzież „do praktykowania kultu Matki Bożej i zawierzenia się jej matczynej opiece”.⁷⁴ Żywa wiara, kult Boga i Matki Najświętszej, praktykowane przez wychowanka, potrafią zabezpieczyć czystość obyczajów i niewinność młodego człowieka.⁷⁵ Dlatego też w wychowaniu młodzieży „powinno się zabiegać ze wszystkich sił o praktykowanie modlitwy, systematyczność w przystępowaniu do sakramentów pokuty i Najświętszej Eucharystii”.⁷⁶ Szczególnie

⁶⁹ Por. Z. Zieliński, *Papięstwo i papieże dwóch ostatnich wieków*, cz. I, s. 23-24.

⁷⁰ Por. DIM, s. 67-68.

⁷¹ Por. P. Poręba, *Ideał wychowawczy w Deklaracji*, s. 409.

⁷² DIM, s. 47.

⁷³ Pius XI, Lett. *Quandoquidem probe*, w: IP, s. 208.

⁷⁴ Tenże, *Decreto del Santo Officio*, w: *tamże*, s. 306.

⁷⁵ Por. tenże, Lett. *Quandoquidem probe*, w: *tamże*, s. 208; tenże, *Decreto del Santo Officio*, s. 306.

⁷⁶ *Tamże*.

ważne jest przystępowanie do Komunii św., która „stanowi źródło i podporę całego życia duchowego”.⁷⁷ Trzeba zaś przeciwstawiać się nowym systemom wychowawczym, deprawującym przez swoje metody dusze młodych ludzi.⁷⁸

W wypowiedziach Piusa XI ważne miejsce zajmuje także problematyka wzoru osobowego. W porównaniu ze swymi poprzednikami Pius XI poświęca tej kwestii najwięcej miejsca. Według papieża wzorem osobowym jest przede wszystkim Jezus Chrystus. „Prawdziwy chrześcijanin powinien kształtować swe życie na wzór Chrystusa (...) i przejawiać je we wszystkich czynnościach”.⁷⁹ Całe życie ludzkie powinno być kształtowane i doskonalone według przykładu Chrystusa.⁸⁰ Jego przykład jest „wzorem dla wszystkich ludzi różnego stanu, szczególnie zaś dla młodzieży”.⁸¹ Należy wzorować się „w szczególności na tym okresie Jego ukrytego i pracowitego żywota, kiedy wobec Boga i ludzi jaśniał wszystkimi cnotami indywidualnymi, rodzinnymi i społecznymi”.⁸² Wychowankowie mogą odnaleźć również wzory do naśladowania w osobach świętych, którzy – według papieża – stanowią wzory do naśladowania dla wszystkich ludzi, gdyż „nie brak tam ani prostego i skromnego rolnika, ani uczonego i literata; są między nimi prości rzemieślnicy i wodzowie wojsk, zwykli ojcowie rodzin i monarchowie; obok zacnych dziewcząt i kobiet z domowego zacisza, są królowe i cesarzowe”.⁸³

W spojrzeniu na wychowanie nie mogło zabraknąć problematyki dotyczącej bezpośrednio środowisk i instytucji odpowiedzialnych za wychowanie. Obszerniejsze przedstawienie doktryny Kościoła katolickiego na temat podstawowych środowisk i instytucji wychowania można tłumaczyć wieloma przyczynami. Jedną z nich, wydaje się główną, był sprzeciw papieża wobec stanowiska socjalistów i komunistów podważających autonomię rodziny.⁸⁴ Nauczanie papieża było także odpowiedzią na ciągle ponawiane przez państwo próby zlaicy-

⁷⁷ T e n Ź e, Lett. *Singulare illud*, w: *tamże*, s. 221.

⁷⁸ Por. *tamże*, s. 221-222.

⁷⁹ DIM, s. 66.

⁸⁰ Por. *tamże*.

⁸¹ *Tamże*, s. 69.

⁸² *Tamże*.

⁸³ *Tamże*, s. 68.

⁸⁴ Por. S.W. [S. W y s z y ń s k i], *Pius XI o walce z komunizmem*, Ateneum Kapłańskie 23 (1937)39, s. 466-478.

zowania wychowania nie tylko w obszarze szkoły, ale też rodziny. Dlatego w encyklice *Divini illius Magistri* Pius XI poświęcił wiele miejsca społecznościom i środowiskom wychowania, ich kompetencjom i wzajemnym relacjom, o czym świadczy już sama struktura dokumentu. W dwóch spośród czterech części encykliki analizowane były kompetencje i wzajemne relacje środowisk i instytucji wychowania.⁸⁵

W świetle wypowiedzi papieża są „trzy społeczności konieczne a zarazem różne, które jednak Bóg powiązał w harmonijną całość i na których łonie rodzi się człowiek: w porządku naturalnym – rodzina i państwo; w porządku zaś nadprzyrodzonym – Kościół”.⁸⁶ O istnieniu trzech społeczności wychowujących decydują zatem dwa fakty: istnienie natury stworzonej przez Boga oraz wszczęcie w ludzką naturę przez Chrystusa Pana życia nadprzyrodzonego.⁸⁷ Na pierwszym miejscu należy jednak postawić rodzinę. O takiej kolejności – według papieża – decyduje naturalny porządek ustanowiony przez Stwórcę. Podstawowym zadaniem, jakie rodzina otrzymała bezpośrednio od Stwórcy, jest rodzenie i wychowanie dzieci.⁸⁸ Z tego też względu „najtrwalsze i najpewniejsze jest to wychowanie, które człowiek otrzymuje w dobrze urządzonej i cnotliwej rodzinie. Będzie ono tym skuteczniejsze i trwalsze, im lepszy przykład dają dzieciom ich rodzice i domownicy”.⁸⁹ Papież wyjaśniał też, że „obowiązek wychowania ciążyący na rodzinie obejmuje nie tylko wychowanie religijne i moralne, lecz również fizyczne i obywatelskie, głównie ze względu na ich związek z religią i moralnością”.⁹⁰

Pius XI, broniąc naturalnego prawa rodziny do wychowania, nie ignorował faktu, że w porządku przyrodzonym prawo do wychowania przysługuje też państwu. Analizując relację między rodziną i państwem, przypominał – podobnie jak Leon XIII – że prawo naturalne rodziny do wychowania dziecka jest „niezbywalne, nienaruszalne, (...) wcześniejsze od prawa społeczeństwa czy państwa, a stąd

⁸⁵ Por. J. T a r n o w s k i, *Encyklika Piusa XI „Divini illius Magistri” wobec ówczesnej pedagogiki chrześcijańskiej*, s. 378.

⁸⁶ DIM, s. 27.

⁸⁷ Por. W. G r a n a t, *Zasady pedagogiki katolickiej w świetle dogmatu odkupienia grzechu pierworodnego*, s. 48.

⁸⁸ Por. DIM, s. 27, 54.

⁸⁹ *Tamże*, s. 54.

⁹⁰ *Tamże*, s. 35.

jest nietykalne ze strony jakiegokolwiek ziemskiej władzy”.⁹¹ Wymagał także od państwa większej pomocy dla rodziny, m.in. przez tworzenie ustaw gwarantujących nietykalność prawa rodziny do wychowania dzieci.⁹² Przypominał, że w prawie tworzonemu przez władze publiczne ma „pozostać nietknięty zasadniczy ustrój społeczności domowej jako założonej przez mądrość i autorytet wyższy od ludzkiego, to jest Boski, a których nie mogą zmienić ani ustawy państwowe ani widzi-misję czyjejkolwiek prywatnej inicjatywy”.⁹³

Państwo, mając na celu powszechne dobro doczesne, winno też okazywać wsparcie finansowane, jakiego życzą sobie rodzice,⁹⁴ i troszczyć się o ich pedagogizację,⁹⁵ ponieważ rodzina nie jest społecznością doskonałą i brak jej środków do pełnego rozwoju.⁹⁶ Obowiązkiem państwa jest dbać o to, by ojciec i matka mogli w pełni zrealizować spoczywające na nich zadania wychowawcze. Absurdem i wykroczeniem przeciwko naturze byłyby natomiast wszelkie próby unicestwienia rodziny.⁹⁷

W wypowiedziach papieża można doszukiwać się już wyraźnie formułowanych postulatów dotyczących tworzenia przez państwo polityki prorodzinnej i respektowania zasady pomocniczości, regulującej wzajemne odniesienia między rodziną i państwem oraz stanowiącej ochronę wychowawczych uprawnień rodziny.⁹⁸ Papież był świadom faktu, że przemiany społeczno-kulturowe, generowane procesami industrializacji i urbanizacji, postawiły rodzinę w nowej sytuacji. Rodzina, w wyniku postępującej specjalizacji zawodowej, utraciła w wielu przypadkach funkcję jednostki produkcyjno-ekonomicznej, która nie tylko dostarczała rodzinie środków materialnych,

⁹¹ *Tamże*, s. 34.

⁹² Por. *tamże*, s. 59-60.

⁹³ P i u s XI, *Encyklika o małżeństwie chrześcijańskim Casti connubi*, Rzym 31.12.1930, wyd. pol., Londyn 1962, s. 39.

⁹⁴ Por. DIM, s. 59.

⁹⁵ Por. *tamże*, s. 55.

⁹⁶ Por. *tamże*, s. 27.

⁹⁷ Por. P i u s XI, All. *Agli allievi del collegio di Mondragone*, s. 233-234.

⁹⁸ Por. J. W i l k, *Rodzina jako podstawowe środowisko wychowawcze w świetle doktryny Kościoła katolickiego*, w: A. R y n i o (red.), *Pedagogika katolicka. Zagadnienia wybrane*, Stalowa Wola 1999, s. 291; S. W y s z y Ń s k i, *Posady dla ojców rodzin*, Ateneum Kapłańskie 19 (1933) 32, s. 302-307; J. Ś c i e c i Ń s k i, *Wychowanie państwowe według zasad nauki katolickiej*, Ateneum Kapłańskie 20 (1934) 34, s. 113-130.

ale też w znacznym stopniu zapewniała jej spójność oraz gwarantowała trwałość i wierność małżeńską.⁹⁹

Pius XI stał na stanowisku, że pomoc okazywana rodzinie przez państwo nie jest jedyną formą wsparcia. Potrzebna jest jej także pomoc ze strony Kościoła, w którym obecne są środki do rozwijania życia nadprzyrodzonego, umożliwiające realizację celów wychowania chrześcijańskiego. Według papieża, między rodziną i Kościołem zachodzi wyjątkowa relacja, ponieważ rodzina i Kościół otrzymują misję wychowawczą bezpośrednio od Boga. Wychowawcze posłannictwo Kościoła i rodziny doskonale godzą się ze sobą i uzupełniają.¹⁰⁰

***

W porównaniu ze swymi poprzednikami Pius XI szerzej i bardziej dogłębniej zajął się problematyką wychowania chrześcijańskiego, ukazując jego podstawy dogmatyczne i specyfikę. Określenie „papież doktryny wychowawczej Kościoła” bez wątpienia można odnieść do Piusa XI.

Warto podkreślić, że wiele ujęć przedstawionych przez Piusa XI, zwłaszcza w encyklice o chrześcijańskim wychowaniu młodzieży *Divini illius Magistri* zachowuje swą aktualność. Papież zwrócił też uwagę, że refleksji pedagogicznej nie można prowadzić w oderwaniu od kontekstu tworzonego m.in. przez uwarunkowania społeczno-kulturowe danego czasu, natomiast szczegółowe propozycje wychowawcze należy odnosić od całej koncepcji.

ks. Stanisław DZIEKOŃSKI

⁹⁹ Por. F. Adamski, *Sekularyzacja małżeństwa i rodziny*, w: tenże (red.), *Wychowanie w rodzinie chrześcijańskiej*, Kraków 1982, s. 84-85.

¹⁰⁰ Por. DIM, s. 33.